

SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARINDA KALKINMA AJANSLARI: KUDAKA ÖRNEĞİ*

Adnan KÜÇÜKALİ^(*)

Özet: Bölgesel Kalkınma Ajansları, merkezi hükümet tarafından finanse edilen ancak ondan bağımsız bir idari yapıda ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Ajanslar ülke içi bölgesel kalkınmışlık farklılıklarını en aza indirmek ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısını geliştirmek gayesi ile kamu ve özel sektörün yanı sıra diğer sivil toplum kuruluşlarıyla da işbirliği geliştiren, böylece bölgesel gelişimi sağlayan kamu kuruluşlarıdır.

Bu makalede, Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini çalışma alanı içerisine alan, Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA)'nın sosyal politikaya yönelik çalışmaları araştırma konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma Ajansları, Sosyal politika, sosyal adâlet.

DEVELOPMENT AGENCIES IN SOCIAL POLICY APPLICATIONS: KUDAKA CASE

Abstract: Regional Development Agencies are independent and non-profit organizations funded by the central government. The agencies are public institutions which have been set up with the aim of minimizing the differences between development levels of the regions and improving socio-economic structure of regions. They promote cooperation with public and private sectors as well as other civil society organizations, thus contribute to regional development of the country.

In this paper, works of North Eastern Anatolian Development Agency (KUDAKA), which covers Erzurum, Erzincan and Bayburt provinces, pertaining to socio-political conditions have been studied.

Key Words: Regional Development Agencies, Social politics, Social justice.

I. Giriş

Ülkemiz doğal yapısı ve iklim özellikleri farklılıkları nedeni ile yedi farklı coğrafi bölgeye ayrıldığı gibi, bölge şehirleri de sosyo-ekonomik farklılıkları ve gelişmişlik düzeyi ile de kendi aralarında farklılıklar göstermektedir. Açıkçası bölgesel farklılıklar ve eşitsizlikler, ne içerisinde yaşadığımız coğrafyanın, ne de yüzyılın bir sorunu değildir. Hemen her ülkenin karşılaştığı bu problem, oldukça girift ve kökleşmiş temel yapısal sorunlar yumağının somut görünür ve yaşanır bir halidir.

Bir ülkenin bölgeleri arasındaki kalkınmışlık düzeylerindeki farklılıklar problemi; küreselleşen dünyada hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunlarından birisi olarak kendini göstermektedir (Rudra, 2008:24-26). Bu problem; kaynakların yetersiz dağılımı ve etkin kullanım eksikliği, uygun

* Bu makalenin bir kısmı 14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur (25-27 Mayıs 2012, İstanbul).

^(*)Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

olmayan coğrafi konum, topografik yapı, zor iklim koşulları, iç ve dış pazarlara uzaklık, yerleşim düzensizlikleri ve yetersiz yatırım gibi nedenlerin, üretim yapısı ve sektörlerin dağılımını, sermaye altyapı imkânlarının nüfus eğitim düzeylerini, insan kaynaklarını, kentleşme, bölgesel ve kişi başına düşen gelir gibi faktörleri etkilemesi sonucu bölgesel gelişmişlik farklılıkları oluşmuştur (Ergüder & Ersin, 2007:129).

Her şeyden önce sosyal devlet; eşitsizlikleri gideren toplumu tüm kesimleri ile kucaklayan sosyal politikalar üreten ve bunları uygulayan, devlettir. Aksi halde toplumlarda yalnızca belirli kesimleri koruyan ve onları gözeten politikalar üretiliyorsa bu toplumlar, hiç de küçümsenmeyecek problemlerle karşı karşıya kalmak ve sosyal devlet olma iddialarıyla çelişme durumunda kalacaklardır. Zira sosyal devletin gereği, refahı tüm vatandaşlarına eşit bir şekilde ve hak ettikleri oranda yansıtmak ve bu doğrultuda sosyal düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Tokol&Alper, 2011:2; Ören, 2011:1).

Sosyal politikalar üreterek, halkının ülke ekonomisi ve kaynaklarından adil kullanımını hedefleyen ülkelerin her biri, değişik şekillerde ve toplumlarının ihtiyaçlarına yönelik müdahalelerde bulunmaktan geri kalmazlar. Bu amaçlarını belirli periyotlarda yaptıkları planlar (sosyal politikalar) la uygulama alanlarına taşırlar. Ülkedeki kaynakların etkin kullanımının sağlanması, ekonomik dengesizliklerin önlenmesi, ulusal gelirin artırılması, tam istihdamın sağlanması, bölgesel farklılıkların giderilmesi, güçsüz ve zayıfların korunması gibi benzeri görevler, sosyal devletin temel ödevlerindedir. Bu durumda devlet, para ve kredi uygulamalarını, gerek kamu, gerekse özel sektör yatırımlarını, çalışma ve sosyal güvenlik düzenlemelerini ve ekonomik planlamayı, yönlendirme ve kullanabilme serbestine sahip olan ancak bu yetkilerini güçlüden yana değil, haklıdan, ihtiyaçlıdan yana kullanan bir güç olmak durumundadır (Koray, 2000:11; Ören, 2011:10).

Ülkemizde ajanslar; kalkınmanın ülke sathında dengeli olarak yayılmasına, yerel potansiyelin harekete geçirilmesine, ilgili kesimler arası işbirliği ve iletişim ağlarının oluşturulması ve yaygınlaştırılmasına, böylece ekonomik ve sosyal kalkınmaya hizmet etmek amacıyla 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun çerçevesinde kurulmuşlardır.

Faaliyetlerini ve bunların mali sonuçlarını, oldukça şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşan Kalkınma Ajansları, Bakanlık tarafından (Kalkınma Bakanlığı) da raporlanarak, daha denetlenebilir bir yapı içerisinde olduklarını gösterirler.

Bu çalışmada; Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA)'nın tanımı, faaliyetleri ve bölgesel kalkınma politikalarına etkileri konu edildikten sonra, hizmet alanı Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini kapsayan, Kuzeydoğu

Anadolu Kalkınma Ajansı, kısaca KUDAKA olarak adlandırılan, bölgesel kalkınma ajansının 2010 ve 2011 yılları içerisinde gerçekleştirdiği, sosyal politikaya yönelik faaliyetlerinin araştırması yapılmıştır.

II. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Dünya üzerinde var olan ülkeler, ülkeler özelinde ise bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar; coğrafi konumlanma, beşeri kaynakların zayıflığı ve değişen dünya düzenine ayak uyduramama gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Birçok ülkede, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması veya minimize edilmesine yönelik çalışmalar yapılır. Bu konu üzerine yoğunlaşan teorisyen ve devlet adamları, gelişme olgusunun toplumsal kurum ve yapılanmalarla ilişkisinin niteliksel olarak ifade ettiği anlamın göz ardı edilmemesi gerektiği hususunda hemfikirdirler (Kayasü & Yaşar, 2006:4-12; Halkier, 2001:1-16).

20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde yerel gelişim konusu giderek artan bir önem kazanmıştır. Bu anlamda Kalkınma Ajansları da bölgesel gelişmenin bir aracı olarak kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır.

Bölgesel Kalkınma Ajanslarına ilk örnek; 1933 yılında, ABD’de, Tennessee nehrinin boşaltma havzasında yaşayanlara ucuz elektrik enerjisi sağlamak ve bölgenin sosyo ekonomik gelişmesini temin etmek amacıyla oluşturulan Tennessee Valley Authority projesidir (Hasanoğlu & Aliyey, 2006: 87-88).

1960 özellikle de 1970 ve sonrası Batı Avrupa’da sosyal devlet olma adına ülkelerin bilinçli ve oldukça etkili adımların atıldığı tarihlerdir. Avrupa’da ilk kez bölgesel gelişmişlik farklarının yüksek olduğu İtalya ve Birleşik Krallıkta, ortaya çıkan ajanslar, II. Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkilerini silmek ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacı ile Avusturya, Fransa, İrlanda ve Belçika’da 1950’li yıllarda, Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, İskoçya ve Galler’de 1960’lı yıllarda, Yunanistan, İspanya, Danimarka ve Finlandiya’da ise 1980’li yıllarda kurulmaya başlanmıştır (Demirci, 2005: 181-185; Arslan, 2010: 50-51).

1970’li yıllardan başlayarak, yerel kaynakları kalkınma için bir potansiyel olarak görme, bunları ortaya çıkarma ve küresel rekabette bir avantaj olarak kullanma anlayışı, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde temel politikalar arasında kendisine yer bulmuştur. Bununla beraber, geri kalmış bölgelerin kaynakları ne kadar zengin olursa olsun bu alanlarda kendi kendini idame ettirebilecek ve dış dünya ile rekabet edebilecek bir sistemin oluşturulmasının, eldeki kaynakların değişen dünya düzeninde kaybedilmemesi açısından bir zorunluluk olduğu da kısa sürede anlaşılmıştır (İldırar, 2004: 18-19; Halkier, 2001:1-16).

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması doğrultusunda rekabetçi ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik

girişimlerin öneminin fark edilmesi, birçok toplumu ekonomi politikalarında köklü değişiklikler yapmaya zorlamıştır (Altınışık & Peker, 2010: 146). Bu doğrultuda tavandan tabana doğru inen sosyal devlet politikalarıyla bölgelerin geliştirilmesi anlayışından uzaklaşılarak tabandan tavana doğru (merkezden değil yerelden), bölge özeline inen, daha verimli ve çok aktörlü politika üretme ve uygulama anlayışı benimsenmiştir (Amin, 1999: 365-378; Kayasü & Yaşar, 2006: 3-8).

Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde, Türkiye’de de çözülmesi gereken temel sorunlardan biri kuşkusuz bölgeler arasındaki, büyük ölçüdeki kalkınmışlık farklarıdır (Sayın, 2005: 267-269). Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan, 8 Mart 2001 tarihli Çevre Konseyi’nde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi ve 19 Mart 2001 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen Türkiye’nin Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program, bölgesel kalkınma politikalarının revize edilmesinin önemine dikkat çekiyordu (Öztürk, 2009:5-8).

Bölgeler arası gelişmişlik düzeylerindeki çarpıklığı gidermeye yönelik, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) koordinasyonunda 2001 yılında başlanan çalışma ile Türkiye’de İstatistikî Bölge Birimleri tanımlanmış ve bölgeler sosyo-ekonomik özelliklerine göre ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma (Düzye 1 olarak 12, Düzye 2 olarak 26 ve Düzye 3 olarak da 81 (il) İstatistikî Bölge Birimi) Bakanlar Kurulunun 28 Ağustos 2002 tarih ve 2002/4720 sayılı kararı ile 22 Eylül 2002 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (KUDAKAa, 2011: 26).

Kurulmasına karar verilen Bölgesel Kalkınma Ajansları; 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 25.01.2006 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülerek kabul edilmesi, 08.02.2006 tarihli ve 26074 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesi neticesinde kuruluşları için gerekli yasal prosedürü tamamlamışlardır. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı ise; 22 Kasım 2008 tarihli Resmi Gazete’ de yayımlanan 10 Kasım 2008 tarih ve 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İstanbul, Samsun, Diyarbakır, Konya, Erzurum, Gaziantep, Mardin ve Van illerinin merkez olduğu, 23 ile hizmet edecek sekiz kalkınma ajanslarının kuruluş kararı ile kurumsal kimliğine kavuşmuştur (KUDAKAa, 2011:31; KUDAKAc, 2011:17).

Türkiye’nin kısa vadede bölgesel politika alanında AB kriterlerine uyum için belirlediği öncelikleri arasında, İstatistikî Bölge Birimleri olan Düzye 2 (NUTS 2) bölgelerinde, bölge planları hazırlanması suretiyle bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi yer almaktadır. Bu politika değişikliği de yerel

potansiyelin kalkınmaya kanalize edilmesini ve yerele yönelik projelerin hazırlanması şeklinde kendisini göstermiştir (Kayasü & Yaşar, 2006:3-20).

Toplam 26 Düzey 2 Bölgesi'nde Kalkınma Ajanslarının kurulması ile bu bölgelere ait bölge planlarının hazırlanması süreci de hız kazanmış ve bugün büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yasal olarak bölge planlarından 3194 ve 5449 sayılı Kanunlarda bahsedilmiştir. 3194 sayılı İmar Kanunu'nda 6. ve 8. Maddelerde bölge planlarının planlamadaki yerinden, yapıma amacından ve sorumlu kuruluştan bahsedilmektedir. Buna göre bölge planları ulusal kalkınma planları ile (il) çevre düzeni planları arasında yer alırken “sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerini, yerleşmelerin gelişme potansiyelini, sektörel hedefleri, faaliyetlerin ve alt yapıların dağılımını belirlemek üzere” gerekli hallerde hazırlanmasından Devlet Planlama Teşkilatı (Kalkınma Bakanlığı) sorumlu tutulmuştur (Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu, 2011:3-14).

A. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görevleri

Bölgesel Kalkınma Ajansların temel amacı, sosyal politika perspektifinde, belirli bir bölgenin toplumsal ve ekonomik gelişimini sağlamaktır. Bu görev bir yandan bölgenin planlama amaçlarını, diğer yandan buna yönelik girişimleri destekler niteliktedir ve bölgenin başarı ve refahının artmasını, toplumsal düzeninin oluşmasını, sağlar. Bunun için öncelikle ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler belirlenir. Bölgesel ekonomik kalkınma ve yeniden yapılanma desteklenir. İş alanında yatırım, verimlilik ve rekabet gücünün artırılması için çaba harcanır. İş imkânları artırılır. İlgili bölgedeki kişisel beceriler geliştirilir. Sürdürülebilir kalkınma desteklenir. (Altınışık & Peker, 2010:147; Özer, 2012:41-42).

Bu kapsamda ajanslar; bölgede ekonomik kalkınmayı ve yeniden yapılanmayı sağlamak, bölgedeki yatırımlara ve rekabete dönük olarak iş verimliliğini artırmak, bölgede istihdamı artırmak, bölgedeki istihdamı sağlayan aktörlerin becerilerini geliştirmek, ülke genelinde ve bölgede sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasına katkı yapmak amaçları ile (House of Commons, 2009:11) faaliyetlerini sürdürürler. Nihâi olarak ajansların amaçları, bölgenin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri sosyo-ekonomik politikalar ile bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve bölge halkının gelişmeye katılımını ve bundan yararlanmasını sağlamaktır (Özer, 2012:42).

EURADA (The European Association of Development Agencies - Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği) tarafından yapılan tanımlamada, BKA'lar belirli bir coğrafik bölgenin ortak eğilimlerini gözetken, bölgenin, girişimcilik potansiyelini geliştirip canlandırmak ve böylece ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla kurulmuş ve sivil toplum örgütleriyle de ilişkide olan özerk bir yapı olarak tanımlanmıştır (EURADA, 2009:1-2; Engin, 2011:67-69).

BKA'lar, faaliyette buldukları bölgede yerel/bölgesel aktörlerin ve dinamiklerin ulusal ve uluslararası alanda girişimciliğinin önünün açılmasına ve

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelmesi ile bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyinin olumlu yönde etkilenmesine ön ayak olan kuruluşlardır (Engin, 2011:67-69).

BKA'larının faaliyetleri arasında yer alan bir başka aktivite ise, bölge kalkınmasına yönelik önceliklerin belirlenmesi ve bu doğrultuda bir vizyon oluşturulmasını içeren bir stratejik planın hazırlanmasıdır. Plan, kaynakların yerinde ve etkin kullanımı açısından son derece önemli bir adım teşkil etmektedir. Ayrıca, BKA'lar buldukları bölgenin insan kaynaklarının geliştirilmesi yönünde de katkıda bulunurlar (Engin, 2011:67-69).

III. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, KUDAKA

KUDAKA, 25.01.2006 tarih ve 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanununun 5'inci maddesi gereğince, 22.11.2008 tarih ve 27062 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan kararname ile kurulan ve Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini çalışma alanı içerisine alan, "Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı"nın kısaca ifade edildiği şeklidir.

Şurası çok açık ki, Türkiye'nin en yoksul coğrafi bölgesinde faaliyet gösteren KUDAKA'nın, sosyal sorumluluğu diğer BKA'larına göre daha yüksektir. Bölge ekonomik açıdan oldukça kısıtlı bir yapıya sahip olduğu gibi, eğitim düzeyinin düşüklüğüyle de ülke ortalamalarının altındadır. Bu nedenle KUDAKA, bölgesel planlamalar, sosyal politikalar geliştirilirken, sosyal değişkenleri göz önünde tutarak bölgenin, demografik yapısı, istihdam göstergeleri, eğitim, sağlık ve ekonomik değişkenleri, doğrultusunda aktif ve uygulanabilir planlar geliştirme zorunluluğundadır (Taşçı, 2010:3-8).

A. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansının Görev ve Yetkileri

KUDAKA'nın yetki ve görevleri ise kısaca şunlardır (KUDAKAa, 2011: 27-45):

- ✓ Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak.
- ✓ Bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak.
- ✓ Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek.
- ✓ Bölgede var olan kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek.
- ✓ Bölgenin kaynaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, baksa kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek.

- ✓ Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak.
- ✓ Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek.
- ✓ Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek.
- ✓ Uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak.

B. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansının Mali Durumu

KUDAKA'nın hizmet alanı içerisinde yer alan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri genel özellikleri açısından değerlendirildiğinde, öne çıkan ilk özellikleri gelir düzeylerinin ülke ortalamalarının oldukça altında olmalarıdır. Ülkemizin en gelişmiş şehirlerinden biri olan Kocaeli'nde kişi başına düşen gelir miktarı, bu bölge illerinden ortalama 10 kat daha fazladır. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (NUTS II veya İBBS) tanımlarına göre, en yüksek gelir rakamlarıyla TR 42 veya Doğu Marmara (Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerini kapsayan) bölgesi, Doğu Anadolu bölgesinden 5,3 kat daha yüksek rakamlara sahiptir. Fakat bu rakamlar en çok ve en az gelişmiş bölgelerin kıyaslaması yapıldığında, Yunanistan' da 1,4, İrlanda da ise 1,6 kat şeklindedir (Sakal & Can, 2010:593).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Kalkınma Hedefleri (MDGs)'nin 2010 yılında Türkiye'deki ilerleme sürecini değerlendirdiği raporunda, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliklerinin yalnızca ulusal düzeyde değil bölgesel düzeyde de gözlendiğini ortaya çıkartmıştır. 2003 yılında yapılan Hane halkı Geliri Anketleri'ne göre, Türkiye'nin batı bölgeleri, toplam nüfus içindeki paylarıyla (%28.1) kıyaslandığında daha yüksek bir pay (%39.7) elde etmektedirler. Diğer taraftan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ülke içindeki toplam paylarıyla (%23.5) kıyaslandığında daha düşük bir pay (%13.4) elde etmektedirler. Gelir dağılımındaki eşitsizliklere ek olarak, bölgenin kendi içerisinde de gelir dağılımının adilce yapılmadığı gözlemlenebilmektedir (Sakal & Can, 2010:593).

Dolayısıyla, Türkiye'de gelirler yerel ve bölgesel düzeylerde adilce dağıtılmamakta ve bu görüntü ülkedeki bölgesel eşitsizliklerin giderek derinleştiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu veriler ışığında bakıldığında yoksulluğu azaltma politikalarında, yerel ve bölgesel kalkınmanın önemi arttığı açıkça görülür. Genel kalkınma politikaları ile birlikte işin sosyal politikasının etkin bir şekilde oluşturulup, yoksulluk ve bölgesel eşitsizliklerin telafi

edilmesine yönelik akılcı ve tutarlı, sürdürülebilir politikaları yerine getirecek, yerel ve bölgesel kalkınmayı destekleyecek mekanizmalara duyulan ihtiyaç artış halindedir (Sakal & Can, 2010: 593).

Pek tabidir ki; bölgenin sosyal ve ekonomik açıdan geri kalmışlığının giderilme işleminin yalnızca, Kalkınma Bakanlığına bağlı olarak çalışan KUDAKA'dan beklenilmesi yanlış bir yaklaşım olacaktır. Zira bu problem büyük ajansın bütçesi ve imkânları ise bu problemi çözmeye yeterli değildir. Bölgede hizmet veren ve alan tüm aktörlerin birlikte hareket etme zorunluluğu ise olmazsa olmazlardandır.

KUDAKA'nın mali durumu ile ilgili verilere bakıldığında 2011 yılında gerçekleşen gelir bütçesi, 2010 yılından devreden nakit ile birlikte toplam 27.451.057,49 ₺'dir. Bu miktarın 7.793.970,06 ₺'si Ajansın 2011 yılında elde ettiği gelirlerdir. Ajansın 2011 yılına ait gerçekleşen gider bütçesi 18.781.712,67 ₺'dir. 2010 yılından 2011 yılına devreden kasa 19.657.087,43 ₺'dir. 2011 yılından 2012 yılına devreden kasanın ise; 8.669.344,82 ₺ olduğu anlaşılır.

Uzunca yıllar ihmal edilmiş devlet ve özel sektör yatırımlarından hak ettiği ölçüde hizmet alamamış ve sürekli göç veren TRA1, Düzey 2 Bölgesinin 2011 yılı itibariyle gerçekleşen KUDAKA destekleri oldukça düşüktür. Bu bütçe ile bölgede oluşturulmak istenen sosyo-ekonomik canlılığın meydana getirilmesi ise gerçekçi bir yaklaşım olarak değerlendirilemez.

C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansının Sosyal Politikaya Yönelik Hedefleri

KUDAKA'nın kurumsal misyonu itibari ile de yalnızca bölgenin ekonomik anlamda geri kalmışlığı üzerine yoğunlaşılması, sosyal politika ile işkilli planları ihmal etmesi söz konusu görünmemektedir. Zira her iki alanının kalkınması bir biri ile doğru orantılıdır. Eğitim, sağlık, istihdam, altyapı ve benzeri diğer değişkenler kullanılarak 1996, 2003 ve 2010'da yapılmış olan üç gelişmişlik araştırmasının sonuçlarına göre Erzincan, bölge illeri arasında en yüksek gelişmişliğe sahip ildir. İl, son yapılan araştırmaya göre, 2003'teki durumuna nazaran 6 basamak ilerleme kaydetmiştir. Ancak genel olarak bakıldığında, Türkiye'deki 81 il içinde gelişmişlik açısından Erzincan 52., Erzurum 61., Bayburt ise 65. sıradadır. Bu da, gelişme yolunda bölgede katedilmesi gereken mesafeyi ortaya koymaktadır (KUDAKAc, 2011:7-15)

Bölge Kalkınma Ajansı olması KUDAKA'nın yalnızca sermayeye ve iş dünyasına yöneldiği anlamına gelmez. Özellikle sosyal politika ile alakalı başarılı projeleri desteklemesi ise insana olan yatırımın her şeyin üstünde tuttuğunun somut göstergesidir. KUDAKA kendi hazırladığı raporunda, sosyal politikaların hayata geçirebilmesi için yapılması gerekenleri, şu şekilde sıralamıştır (KUDAKAa, 2011):

(...) Bölgede bazı kamu kurumları ve STK'ların sunduğu hizmet üretim ve sunum tekniklerinin geleneksel ve verimsiz bir şekilde uygulanması,

kurumsallaşmanın yetersiz düzeyde olması, kamu yönetiminin uzun dönemli sektörel politikalar oluşturmasında bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu yüzden başta kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının kurumsal kapasitelerini artırmak, beşeri sermayelerini güçlendirmek ve bölgede girişimcilik kültürünü geliştirmek için ihtiyaç duyulan alanlarda eğitim ve danışmanlık faaliyetleri önem arz etmektedir.

Bölgede, kırsal toplum entegre bir şekilde refaha ulaşamamakta, köy ve köy altı yerleşmelerdeki sosyal yaşantının eksikliğinden ve olumsuz ekonomik şartlardan ötürü yerleşim birimleri terk edilmektedir. Ayrıca bölgedeki dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar yetersiz düzeydedir. Bölgede sadece üretim temelli kalkınma değil, entegre (eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel) bir kalkınma anlayışının hakim olması için, halkın bu imkanlardan yararlanma düzeyinin artırılarak iyi yetişmiş insan gücünün oluşturulması yoluyla insanların geleceğe yönelik beklentilerinin pozitif yönde değişmesinin sağlanması gerekmektedir.

İnsani ve sosyal gelişmeye dayalı büyüme anlayışının uygulanan proje ve faaliyetlerle desteklenmesi bölgesel kalkınmanın tabana yayılmasını ve bölgedeki sosyal ve kültürel tahribatın azalmasını sağlayacaktır. Bu olumsuzlukların giderilmesine aşağıda verilen hedef ve önceliklerin gerçekleştirilmesi büyük katkı sağlayacaktır.

Bölgede dezavantajlı gruplar (engelliler, kadınlar, yoksullar, hükümlüler, sosyal dışlanmaya maruz kalmış bireyler) temel ihtiyaçlarını gidermek için genelde dışa bağımlı olarak yaşamaktadırlar. Bu kişilerin sosyal ve ekonomik hayatta yer alamamaları da önemli bir problemdir. Bölgede sorumlu kuruluşların uygulamalarına ilave olarak yerel yönetimler, STK ve özel sektörün de bu grubun sorunlarına eğilmesi bölgenin sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bahsedilen bu sorunların giderilmesi yukarıdaki hedefe ulaşarak bölgenin kalkınmasına katkı sağlanması açısından aşağıdaki önceliklerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir:

Başta kadınlar olmak üzere kırsal alanda kendi işini kurmak isteyenler için, kredi istemlerinin (mikro finans) oluşturulması ve girişimciliğin özendirilmesi, gençler ve spor yapmaya ihtiyaç duyan dezavantajlı her bireyin, farklı spor branşlarını yapmalarına imkân sağlayacak çok amaçlı ve işletim giderleri az spor tesisleri kurulması gibi sosyal politikaların hayata geçirilebilmesi için KUDAKA farklı projeleri destekleme yoluna gitmiştir (153).

D. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansının Sosyal Politikaya Yönelik Projeleri Desteklediği Örnek Uygulamalar

Eylem planlamasında sosyal politika odaklı projeleri desteklemeyi temel görevlerinden kabul eden KUDAKA, kamu, özel sektör veya sivil toplum kuruluşlarından gelen sosyal politikanın icrasına yönelik projelere öncelik verdiği iddiasını mali destekleri ile de somut bir şekilde göstermektedir.

a) Çözgüdeki Anadolu Projesi: Projeye, geleneksel dokumalar içinde özel bir yeri olan bölgesel kilimlerin varlığını devam ettirebilmesi için bilimsel bir yaklaşımla kayıt altına alınması sağlanmış, bu doğrultuda sempozyum düzenlenmiş ve araştırma sonuçları kitap haline getirilmiştir. Ayrıca, kilim dokumacılığı konusunda 15 kişi Baskı Kültür ve Sanat Müzesinde uygulamalı eğitimler almıştır (KUDAKAb, 2011:102).

Tablo 1: Çözgüdeki Anadolu Projesi

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Baskı Kültür ve Sanat Vakfı
PROJE BÜTÇESİ	169.825,00 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	144.351,25 TL
UYGULANDIĞI YER	BAYBURT
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	Bölgede üretilmeyen 4 adet kilim türü, 408 saat Geleneksel El Sanatları eğitimi.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:102

b) Alternatif Eğlence Projesi: Projeye ilin geleneksel değerlerinin popüler turizm etkinlikleri ile buluşturularak, ilde ve civar illerde bulunmayan faaliyetleri içeren turizm alanları oluşturulması planlanmıştır. Bayburt ilinde turizm sektöründe yeni etkinlikler yaratarak turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, mevcut turizm alanlarının rekabet güçlerinin artırılması ve sektörde hizmet veren yeni işletme sayısının artırılması amaçlanmıştır (KUDAKAb, 2011:106).

Tablo 2: Alternatif Eğlence Projesi

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Bayburt İl Özel İdaresi
PROJE BÜTÇESİ	336.815,00 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	285.633,45 TL
UYGULANDIĞI YER	BAYBURT
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	1 adet ahşap bungalov lokanta binası 2 adet ATV aracı, 1 adet karting pisti.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:106

c) Bilinçli Üret Sağlıklı Tüket Projesi: Projede, Bayburt ili genelinde tarımsal işletmelerde, gıda üretim ve toplu tüketim işletmelerinde güvenli gıdaya ulaşımın sağlanması amaçlanmıştır. Gıda mühendisi, veteriner hekim ve ziraat mühendisi tarafından verilen eğitimlerle daha sağlıklı, güvenli gıda üretimi ve tüketimi sağlanarak halk sağlığının yüksek düzeyde korunması, yaşam kalitesi ile toplum bilincinin artırılmasına çalışılmıştır (KUDAKAb, 2011:108).

Tablo 3: *Bilinçli Üret Sağlıklı Tüket Projesi*

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
PROJE BÜTÇESİ	143.666,97 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	105.465,92 TL
UYGULANDIĞI YER	BAYBURT
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	1 adet gıda denetim aracı, Bayburt il ve ilçelerinde 4 ay süren eğitimler.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:108

d) Güvenilir Süt Güvenilir Kazanç Projesi: Bölgedeki süt sığırcı işletmelerinin kârlılığı çığ sütün düşük fiyatla alıcı bulması nedeni ile oldukça düşüktür. Proje ile Uluköy Beldesi, Yaylabası Beldesi ve Gölpınar köylerinde süt işleme ve süt toplama tesisleri, ana süt toplama ünitesi ve gerekli süt analizlerinin yapılması için bir laboratuvar kurulmuş sosyo-ekonomik hayatın daha verimli olmasına çalışılmıştır (KUDAKAb, 2011:110).

Tablo 4: *Güvenilir Süt Güvenilir Kazanç Projesi*

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
PROJE BÜTÇESİ	371.291,00 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	315.597,35 TL
UYGULANDIĞI YER	ERZİNCAN
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	3 süt toplama merkezi, 1 süt analiz laboratuvarı, Süt üretiminde %25 artış.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:110

e) Bilgi Yönetimi Eğitimi Projesi: Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinin sosyoekonomik kalkınmasında bilişim teknolojisinin daha etkin kullanılması amacıyla cihaz alımı, bilgi altyapısının geliştirilmesi ve güncelleşmesine yönelik proje desteği (KUDAKAb, 2011:118).

Tablo 5: *Bilgi Yönetimi Eğitimi Projesi*

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası
PROJE BÜTÇESİ	150.484,00 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	127.911,40 TL
UYGULANDIĞI YER	ERZİNCAN
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	13 adet yeni makine ekipman, 1 adet eğitim .

Kaynak: KUDAKAb, 2011:118

f) Kadınlar Üretiyor Projesi: Meyve ve sebze üretiminin yaygın olduğu ilçede, gelenekselleşen tarımsal ürünlerin (üzüm, dut, erik, kayısı, ceviz, kayısı çekirdeği, vb.) kurutulmuş veya işlenerek turistik ürün haline dönüştürülmesi ve pazarlanmasına öncülük edilmiştir. Geleneksel ve zahmetli yöntemlerle üretilen bu ürünlerin daha modern tekniklerle üretilmesini sağlamak amacıyla, odanın teknik altyapısı geliştirilmiş ve ilçe kadınlarına girişimcilik, yaratıcılık, uygulamalı turistik ürünlerin üretimi ve pazarlanması konularında uygulamalı eğitimler verilmiştir. Bu proje ile kadınların çalışma hayatında daha etkin olmaları amaçlanmıştır (KUDAKAb, 2011:130).

Tablo 6: *Kadınlar Üretiyor Projesi*

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Üzümlü Ziraat Odası Başkanlığı
PROJE BÜTÇESİ	49.178,52 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	41.801,74 TL
UYGULANDIĞI YER	ERZİNCAN-Üzümlü
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	1 adet paketlenme/depolama tesisi, Üretim kapasitesinde % 40 artış.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:130

g) Üreten Kadın Gücü Projesi: Projeyle hazır giyim sektörüne ara eleman yetiştirmek için 50 kadına eğitim verilerek, proje süresince 25 kadın istihdam edilmiş, ilave 100 kadın daha eğitilerek, meslek sahibi olmaları amaçlanmıştır. Proje sonunda kadına hazır giyim ürünleri dikimi konusunda sektörde ihtiyaç duyulan ara elemanların yetiştirilerek kadın istihdamına katkı sağlanmış, girişimcilik eğitimi alan 14 kadın kendi işini kurmuş bulunmaktadır (KUDAKAb, 2011:144).

Tablo 7: Üreten Kadın Gücü Projesi

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Eğitim ve Meslek Edindirme Derneği
PROJE BÜTÇESİ	146.109,60 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	124.193,16 TL
UYGULANDIĞI YER	ERZURUM
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	40 adet bayana 8 ay süreli mesleki eğitim.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:144

k) Kadın Çiftçiler Projesi: Proje ile 8 farklı köyde ortalama 200 kadın çiftçi eğitilerek aile bütçesine katkıları artırılmış, modern yöntemlerle çalışmaları sağlanıp işgücü kaybı azaltılmış, güvenilir gıda tüketiminin artırılması hedeflenmiştir. Bu proje nihayetinde kadın çiftçilerin özgüven, bilgi, gelirlerinin artırılması ve eğitimin önemini bilinçaltına işlenmesine katkı sağlanmıştır (KUDAKAb, 2011:150).

Tablo 8: Kadın Çiftçiler Projesi

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ	Hınıs İlçe Tarım Müdürlüğü
PROJE BÜTÇESİ	36.026,00 TL
AJANSIN SAĞLADIĞI HİBE MİKTARI	30.622,10 TL
UYGULANDIĞI YER	ERZURUM
PROJEYLE ELDE EDİLEN ÇIKTILAR	8 farklı köyde eğitim alan 200 kadın çiftçi.

Kaynak: KUDAKAb, 2011:150

IV. Sonuç ve Öneriler

Küresel rekabetin kısılacında ve bölgeler arası gelişmişlik düzeyinin oldukça çarpıklaştığı ortamlarda toplumsal düzenin sağlanması oldukça güçtür. Sosyal adaletin, fırsat eşitliğinin, istihdamın, sosyal güvenin, ülke kaynaklarının hakça kullanımının olmadığı toplumlarda, ekonomik ilerleme ve gelişmeden, iç barıştan dostluk, kardeşlik dayanışma ve yardımlaşmadan bahsetmek imkânsızlaşır.

Günümüz dünyasında, gerek uluslararası gerekse de ülke içi bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi oldukça önemsenen bir olgu haline gelmiştir. Yereli harekete geçirip ülkemizin kaynaklarını eşitçe paylaşımına sunma adına faaliyet gösteren Bölge Kalkınma Ajanslarının, başta ABD ve Avrupa'daki birçok ülkenin uzun yıllar edindiği tecrübelerden de yararlanmak suretiyle, ülkemiz bölgesel politikalarının oluşturulmasında da katkılar sunduğu aşikârdır.

Kalkınma politikalarına farklı bir yaklaşım kazandıran BKA'larının bölgesel gelişimin sağlanması ve sürdürülebilirliği yönünde yerel/bölgesel

aktörlerle birlikte belirlediği stratejileri ve hedefleri ile hem ülkenin farklı bölgeleri arasındaki eşitsizliklerin giderilmesinde hem de yerel/bölgesel aktörlerin ve dinamiklerin sahip olduğu ekonomik potansiyelin ekonomik güce dönüştürülmesinde katalizör görevi üstlendiği açıkça kendisini göstermektedir.

Ülkemizde son yıllarda sürdürülebilir bir gelişme performansı ve aynı zamanda bölgeler arası gelişmişlik farklarının dengeli bir yapıya kavuşturulması adına, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılmasına yönelik özellikle de Bölgesel Kalkınma Ajansları aracılığı ile sürdürülebilirliği ve denetlenebilirliği oldukça yüksek çok sayıda proje uygulanmakta ve bunların birçoğu beklentileri karşılayabilmektedir. Ancak bu kuruluşların ülkemizde henüz gelişme aşamasında bulunmaları ve finansmanlarının düşüklüğü bölgesel ve yerel iyileşmelere olan katkılarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Avrupa Birliği, belirli periyotlarla Türkiye’de sosyal-ekonomik konularda işbirliği kurulmasını hedefleyen projelere hibe sağlanmaktadır. BKA’ları aynı zamanda bünyesinde istihdam ettiği uzman ekipleri aracılığı ile bu hibe projelerinin niteliklerini takip eder bölge müteşebbisinin kullanılabilmesi amacıyla yönelik danışmanlık çalışmaları da yaparlar.

Bölgesel kalkınma ve insan kaynaklarının geliştirilmesi bileşenleri kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen maddi yardımlar öncelikle; işyeri güvenliği ve sağlığı, ürün güvenliği ve tüketici sağlığı, rekabetçilik, yenilikçilik ve Ar-Ge, özelleştirme ve özel sektörün güçlendirilmesi, çevre ve yenilenebilir enerji, sosyal sorumluluk, dezavantajlı grupların (kadınlar, engelliler, yoksullar vb.) ekonomik ve sosyal hayata kazandırılması gibi konuları kapsayan projelere verilmektedir. Gerçekte, BKA’larının yerel projeleri desteklemedeki öncelikleri Avrupa Birliği’nin hibe programlarını değerlendirirken dikkate aldığı önceliklerle örtüşmektedir.

Ülkemizin sosyo ekonomik açıdan problemlili ve gelişmişlik düzeyi en düşük bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan KUDAKA, Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde, yerel aktörlerle bir araya gelerek ortak akıl ve uzlaşılardan sonucunda ortaya çıkardıkları bölgesel hedef ve önceliklere haiz; sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlayarak bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermeye hizmet edebilecek politikalar oluşturulmuş ve bu doğrultuda küçük bütçelerle de olsa başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Bu makalede, bölgeye hizmet anlamında 2 yıl gibi çok kısa sayılabilecek bir geçmişle hizmet veren KUDAKA’nın, özellikle sosyal politikalar doğrultusunda uygulanması bir ihtiyaç olan, sosyal içerikli projeleri destekleyip toplumsal hayatta işlerlik kazandırmaya yönelik çalışmalarını araştırma konusu yapılmıştır. Projelerin birçoğu başarılı ve olumlu olarak kabul edilse dahi, bölge ihtiyaçları göz önüne alındığında ortaya konan ve uygulama alanına getirilen projeler, ancak bölgenin geri kalmışlığını gidermeye yönelik küçük adımlar olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Altınışik, S. & H. S. Peker. (2010). "Bölgesel Kalkınma Ajansları, Ekonomik Önemi, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Durumları", Bütçe Dünyası Dergisi, Sayı 34.
- Amin, A. (1999). An Institutional Perspective on Regional Economic Development, International Journal of Urban and Regional Research, 23(2), 365-378. Press: University of Durham, Durham.
- Arslan, E. (2010). "Kalkınma Ajansları Ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", Kamu-İş Dergisi, C.11, Ankara.
- Avaner, T. (2005). Bölge Kalkınma Ajansları: Nedir, Ne Değildir?, içinde: "BKA, Siyasal Rejim Sorunu Yaratır mı?", (derl.) Menaf Turan, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Demirci, A. Güneşer (2005). "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma ajansları", Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne değildir?, Derleyen: Menaf Turan, I. Basım, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Engin, C. (2011). "KALKINMA AJANSLARI: TÜRKİYE VE İNGİLTERE ÜLKE ÖRNEKLERİ", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi/ C:3, No: 2, s. 65-77. Ankara.
- Ergüder, C. & Ersin, S. (2007). "Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış", Türk İdare Dergisi / 456, s. 129-136, Ankara.
- EURADA, (2010). http://www.eurada.org/site/files/Regional%20development/Barca_report.pdf. 121. Çev. (Erişim tarihi: 12.12.2010).
- Halkier, H. (01.06. 2011). "Regional Policy An Inter organisational Approach. Regional and Industrial Policy Research", European Policies Research Centre, University of Strathclyde, <http://www.eprc.strath.ac.uk/eprc/>, Strathclyde, p.537. (Erişim tarihi: 17.02.2011).
- Hasanoğlu, M. & Aliyev, Z. (2006). "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", Sayıştay Dergisi, sayı: 60.
- Hose of Commons, (2011). "Business and Enterprise Committee Regional development agencies and the Local Democracy, Economic Development and Construction" Fourth Report of Session 2008-09, the House of Commons to be print, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm/201011/cmhansrd/cm110217/debtext/110217-0001.htm> (Erişim tarihi: 17.02.2011).
- Ildıran, M. (2004). Bölgesel Gelişme ve Kalkınma Stratejileri, Nobel Y. Ankara.
- ILO, (2011). "Local Economic Development in the War-Torn Areas of Croatia: Supporting the Transition towards a participatory and Decentralized market Economy"http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/_public/@ed_emp/@emp_ent/@led/documents/publication/wcms_111549.pdf. (Erişim tarihi: 03.05.2011).
- Kalkınma Bakanlığı. (2011). Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.

- Kayasü, S. & Yaşar, S.S.,(2012). “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler”, http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum3/3_1_kayasu.Pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2012).
- Kayasü, S. vd., (2003). Yerel Bölgesel Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma ajansları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Koray, M. (2000). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- KUDAKAa, (2011). TC. Kuzey Doğu Anadolu Bölge Planı http://kudaka.org.tr/2011_Bolge_Planı/, (Erişim tarihi: 03.03.2012).
- KUDAKAb, (2011).Başarılı Projeler Planı <http://www.kudaka.org.tr/Content/Download/Basarili-Projeler.Pdf>, (Erişim tarihi: 03.05.2012).
- KUDAKAc, (2011). 2012-2023 İnovasyona Dayalı Turizm Stratejisi ve Eylem Planı, http://www.kudaka.org.tr/Erzurum_Turizm_Kitabi_Baski.pdf, (Erişim tarihi: 03.05.2012).
- Ören, Kenan (2011). Sosyal Politika, Sözkese Matbaacılık Tic. Ltd. Şti. Ankara.
- Özer, M. Akif (2012). “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomideki İşlevleri”, Kamu-İş; C:12, S:2, s. 37-74, Ankara.
- Öztürk, A. (2009). “Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi”, (Yayınlanmış, Planlama Uzmanlığı Tezi, DPT Uzmanlık Tezleri Yayın No: 2802, Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayınları), Ankara.
- Rudra, Nita (2008). Globalizaton and the Race to Bottom in Developing Countries Who Really Gets Hyrts, Cambridge University Press.New Y.
- Sakal, M. & Ergüder C. (2010). “ Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Araç: Kalkınma Ajansları”, Uluslar Arası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Deneyimler ve Yeni Fikirler Bildiriler Kitabı, Baş Editör: Mahmut Kardaş, Baskı: SATA reklam Tasarım, s.591-597. İstanbul.
- Sayın, D. (2005). “ Hizmette Yerellik ve Bölgecilik”, Bölge Kalkınma Ajansları: Nedir, Ne Değildir?, içinde: Derleyen: Menaf Turan, I. Basım, Paragraf Yayınevi, s.265-269. Ankara.
- Taşçı, Faruk (2010). Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım, Ankara, Nobel Yayınları, Ankara.
- Tazesavaş, T. (2011). “Kalkınma Ajansı Uygulamaları”, Çev. http://www.ipuder.org/dosya-arivi/doc_download/61-kalknma-ajans-uygulamalar.html, (Erişim tarihi: 05.05.2011)
- UNDP,(2011). “Participatory Local Development”, (Çevrimiçi), <http://www.undp.org.tr/Gozlem2.aspx?WebSayfaNo=1123>. (Erişim tarihi: 02.06.2011).